

מגורים בספרד ובגרמניה

הרב אפרים זיק

ראש הישיבה

יום אחרי שושן פורים, יצאנו תלמידי הישיבה לסיור לימודי בפולין. בערב עוד דנו אשתי, אני וילדנו האם יש לנסוע לפולין או שמא יש בכך טעם נפגם. בני הבכור ואני מצדדים בנסיעה ורואים ערך רב בלימוד ובחוויה שהיא יוצרת, ואילו אשתי ובני השני, מתנגדים מתוך עמדה שיש להעדיף לימוד מעמיק ומשמעותי בארץ.

בעודי מהרהר בדבר, פגשתי תלמיד נוסף בשדה התעופה, אשר, ברך אותי לשלום ואני חוכך בדעתי: הרי הוא לא במשלחת, ואיננו כלל תלמיד כתיא' או יב'. "לאן פניך?" אני שואל אותו, "לברצלונה, לצפות בקלאסיקו", "צאתך לשלום ושובך לשלום". גמרתי אומר בלבי כי לקראת סוף השנה אלמד ואכתוב מאמר על נסיעה ומגורים בספרד ובגרמניה. אז ב"ה הנה הדברים:

איסור ישיבה בארץ מצרים

התורה אסרה עלינו לחזור למצרים: "כי כאשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם". התורה גם מצווה על המלך שלא ירבה לו סוסים וזאת בכדי שלא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס: "וה' אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד".

וכך פסק הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ה' הלכה ז':

"... ומותר לשכון בכל העולם, חוץ מארץ מצרים, מן הים הגדול ועד המערב ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה כנגד ארץ כוש וכנגד המדבר, הכל אסור להתיישב בה. בשלושה מקומות הזכירה התורה שלא לשוב למצרים שנאמר: "לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד", "לא תוסיף עוד לראותה", "לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם" ואלכסנדראה בכלל האיסור"

בספר המצוות הביא הרמב"ם טעם לדין:

"...שהזהירנו משכון בארץ מצרים לעולם כדי שלא נלמד מכפירתם ושלא נלך בדרכיהם המגונות".

אולי מכאן ניתן להבין כיצד זה הרמב"ם בעצמו דר במצרים. שכן בזמנו כבר לא היו במצרים עובדי עבודה זרה מאמיני הייחוד, אשר התירו ליהודים ללמוד ולשמור את חוקי התורה. בניגוד לארץ ישראל אשר בה שלטו באזורים מסוימים הנוצרים הצלבנים. (מלבד הסכנה הגדולה אשר הייתה בבחינת פקוח נפש ממש בימי הרמב"ם, כך שלא ניתן לומר לעולם ידור אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שרובה נכרים, מפני הסכנה).

גם ר' אליעזר ממיץ בעל היראים ניסה להסביר את מגוריו של הרמב"ם במצרים והובאו דבריו בהגהות מִימֹנִיּוֹת:

"ויש תימה על קהילות השוכנים שם וגם רבינו המחבר עצמו הלך לגור שם... ותירוצו: "לא תוסיפו - לא אסרה תורה, אלא בדרך הזה, כלומר מארץ ישראל למצרים, אבל משאר הארצות מותר".

אלא שתירוץ זה בעייתי ולא עומד במבחן המציאות, שהרי הרמב"ם ירד למצרים, דרך ארץ ישראל (ולא הגיע אליה ישירות ממרוקו) ובא בדיוק בדרך אשר בה יצאו ישראל ממצרים.

הריטב"א דן בשאלת הצדקת המגורים של קהילות ישראל במצרים והוא מביא שני הסברים נוספים. הראשון הוא שמצרים של היום איננה דומה לממלכת מצרים הקדומה "ויש אומרים שאותן עיירות כבר נתבלבלו ונחרבו ואלו עיירות אחרות שנתחדשו אחר כך". ואכן כבר בזמן הרמב"ם רוב מוחלט של שוכני ארץ מצרים היו ערבים ולא מצרים אוטנטיים (כמו בני הכנסייה הקופטית המצרית). אך הריטב"א מסכם ואומר:

"והנכון יותר שאין האיסור ההוא, אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם, אבל בזמן הזה שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצווי הארץ, כל חוצה לארץ אחד הוא".

עלינו לדעת שגם את דעת הרמב"ם, תירוצים אלו לא הניחו, והוא היה כואב ודואב כל ימיו שנגזר עליו לחיות במצרים. ר' אשתורי הפרחי מביא עדות כי פגש את ר' שמואל, אחד מנכדיו של הרמב"ם בשנת ה' ע"ג (1313) אשר סיפר כי הרמב"ם היה חותם על אגרותיו: "העובר בכל יום על ג' לאוין", כך שנראה כי היה ברור לרמב"ם שאין לו ברירה לבחור בין טוב לרע, אלא בין רע לרע. ובחר לחיות כיהודי באופן גלוי, לעסוק בתורה וללחום מלחמות ה' בקראים ואפילו אם בשל כך יעבור על איסור.

יש לציין כי הרמב"ם מדגיש שהאיסור הוא רק לגור בארץ מצרים, אך מי שיורד לשם למסחר ופרקמטיא איננו עובר על לאו, כמו כן כותב הרמב"ם "ויראה לי שאם כבש ארץ מצרים מלך ישראל על פי בית דין שהיא מותרת".

איסור המגורים בארץ ספרד

מקובל שיש חרם קדמונים מעת גירוש ספרד שלא להתיישב שם. אמנם, השמועה ידועה, אך קשה מאוד למצוא את מקור הדין ומי מהראשונים בני דור הגירוש או בדור שלאחריו שהזכיר דבר על החרם הזה.

נשאל על כך מרן הרב קוק זצ"ל (אגרות ראי"ה ח"ב סימן תרל"ב) והעיד הוא בעצמו "לא מצאתי עדיין מפורש אם היה חרם או שבועה על זה."

גם הרב ולנברג זצ"ל, בעל הציץ אליעזר, נשאל על כך ע"י הרב אברהם שלם יבלח"א כאשר היה רב בקה"ק פרו (שו"ת ציץ אליעזר חלק ה' סימן יז) וענה לו הרב ולנברג כי אכן יש "קלא דלא פסק" (שמועה שלא נפסקת) כי אכן יש חרם כזה, אך לא מצאתי לדבר סמך לא אצל הפוסקים ולא אצל כותבי דברי הימים. ואפילו האברבנאל שהיה מנהיג הגולים בדור ההוא לא הזכיר מכך דבר בכתביו.

כמובן ששאלה זו מתחדדת במהלך המאה ה-20, בה נבנות קהילות יהודיות חדשות בספרד. בעיקר במדריד ובברצלונה, אך גם בערים נוספות, בעיקר בדרום. הקהילות הללו מבקשות שישלחו להם רב, מורה או שוחט וכו'. כיצד יש להתייחס לקהילות אלו?

הרב ולנברג דן בכך ארוכות ומעלה מספר שאלות אשר צריכות להישאל:

מה תוקף וסמכות המנהג לאחר שלא מצאנו לו סמך בכתובים?

לאחר דיון הוא עונה ש"קול המון כקול ש-די" ואם פשטה השמועה על האיסור בין המוני בית ישראל יש לה תוקף, אם לא כעדות אז לפחות מדין "הנח להן לישראל אם לא נביאים הן בני נביאים הן".

האם האיסור חל על כלל ישראל או שמא רק על צאצאיהן של המשפחות אשר גורשו מספרד? והאם יש הבדל אם אסרו זאת על עצמן בחרם או בשבועה?

נקודה נוספת אשר יש לברר היא: האם לספרד של היום יש דבר עם ספרד של ימי הגירוש, שהרי כבר השתנה השלטון מספר פעמים, וכיום השלטון הוא דמוקרטי אשר איננו בחסות הכנסייה?

כבר כתב ה"משך חכמה" על העיר יריחו שכיון שנבנית שוב, אם תחרב מותר לבנותה וגם כיום בספרד כבר חזרו הקהילות, ומכיוון שעברו על החרם אולי כבר אין אסור ליחידים להצטרף לקהילות ולדור שם?

הרב ולנדברג כבר רצה להתיר, אלא שהרב עוזיאל זצ"ל ענה לו שכך מקובל הדבר איש מפי איש, והספרדים מקפידים מימים ימימה לשמור על החרם הנ"ל. עוד סיפר לו כי כאשר הקהילות בספרד מבקשות לשלוח אליהם משרתי קודש, נמנעים תמיד מלשלוח להם.

גם הרב י.מ.טולדאנו זצ"ל רבה הראשי של תל אביב העיד כי מקור שם המשפחה טולדאנו במשפחות אשר יצאו מטולדו ונשבעו כי לא ישובו אליה עוד ועל כן טולד-נו (לא).

הרב קוק זצ"ל נשאל על כך ופסק (אגרות ראי"ה חלק ב' סימן תרל"ב):

"על דבר הדירה בספרד לא מצאתי עדיין מפורש אם היה חרם או שבועה על זה, ומן הסתם לא החמירו יותר מדירת מצרים אשר לא נאסרה כי אם לקבוע ולא לשם פרקמטיה ודעתנו לחזור."

אך הנה עיננו רואות כי למרות כל האמור לעיל נוסדו קהילות בספרד, וכיום שולחים אליהן רבנים ומגידי שיעורים. ונראה שבאופן המותר לצאת מארץ ישראל לשהות זמנית בספרד - אין איסור.

מגורים בגרמניה

לדאבון לב, כל הרעה אשר עוללו לנו מלכי ספרד מתגמדת לעומת הזוועות אשר עוללו לנו בדור האחרון הגרמנים. זוועות אשר נעשו בהסכמה רחבה, ושלטון רצח אשר נבחר באופן דמוקרטי ונתמך ע"י רוב האומה הגרמנית (בשונה מספרד, שם ההחלטה הייתה נתונה בידי מונרכיה, אשר, לאו דווקא מייצגת את רחשי העם). כמובן, עולה השאלה כיצד יש להתייחס לאומה הגרמנית אחרי השואה? שאלת הנסיעה לגרמניה היא חלק מהשאלה הכללית כיצד יש להתייחס לגרמניה בכלל. בשאלה זו נכללים הימנעות מקניית מוצרים גרמניים, אירוח רשמי של דיפלומטים גרמניים בארץ, תיור ושהיה בגרמניה ועוד.

אני אישית, מכיר יהודים רבים אשר נמנעים מלצרוך מוצרים גרמנים. שמעתי עדות שהרב לאו מקפיד מאוד בביקוריו בגרמניה שלא ללון שם ואפילו לא לינת ארעי של לילה אחד, ועוד כהנה וכהנה הנהגות.

הרב משולם ראטה (ניצול שואה בעצמו) נישאל על האפשרות להפוך את ההנהגות הללו לתקנות מחייבות, וענה בשו"ת "קול מבשר" חלק ג' סימן י"ג כי אכן ראוי להימנע מלגור ואף מלבקר בגרמניה, אך טען כי אין ביכולתו לתקן זאת כתקנה גורפת מאחר ולביה"ד בארץ ישראל אין סמכות של ביה"ד הגדול ואין הוא מורה הלכה לכל בית ישראל. (יכולת אשר הייתה נתונה רק עד שחתם רב אשי את הש"ס הבבלי). לכל היותר, הוא יכול לכוף תקנות רק על אנשי קהילתו. בנוסף, גם אם אכן ביה"ד יתקן תקנה כזו, מן הסתם, תחול עליה ההגדרה: "גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה" והיא תישחק ותתבטל, לכן, עדיף שלא לגזור אותה כלל. (הרב ראטה מוסיף כי יש יהודים אשר יאלצו לנסוע לגרמניה לצורך הסדרת השילומים ומכירת הרכוש ואין להקשות עליהם יותר).

סיכום:

עסקנו בנושא האיסור לגור בארץ מצרים ובסיבות אשר הביאו יהודים, וביניהם גם הרמב"ם, לגור שם בכל זאת. התחקנו אחרי ה"חרם" שלא לשוב לספרד וביחס לקהילות החיות שם על אף החרם. דנו גם ביחס לביקורים ו/או מגורים בגרמניה וראינו מדוע נמנעו מלגזור עליה איסור.

אולם, לא דנו בנושא החשוב ביותר, והוא מצוות ישוב ארץ ישראל והאיסור לצאת ממנה לכל מקום אחר. דומני, כי בדורנו, אשר זכינו לקיבוץ גלויות ולשלטון יהודי בארץ ישראל, זוהי הנקודה החשובה והמשמעותית ביותר בהקשר לנושאים אלו.

יהי רצון שתתקיים בנו נבואתו של הנביא עובדיה "וגלת החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת וגלת ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשיו והייתה לה' המלוכה."

